

وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه و راهکارها بر اساس تجربه زیسته مسئولان و اساتید در دوره کرونا و پسا کرونا

نیره قوی¹؛ محمدجواد هراتی²
راحله محرمی³؛ مجتبی افلاکی⁴

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه‌های کشور بر اساس تجربه زیسته مسئولان و اساتید دانشگاه در دوران کرونایی و پسا کرونا انجام شد. **روش:** در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی برای بررسی 20 مقاله، یک کتاب و دو پایان‌نامه و تکنیک تحلیل تم برای تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها استفاده شده است. **یافته‌ها:** مقوله‌های «زیرساختهای مورد نیاز آموزش مجازی»، «مسائل و مشکلات آموزشی و فرصتهای به وجود آمده در دوران کرونایی»، «مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاه»، «نقش علوم انسانی»، «بعد تربیتی، اخلاقی و معنوی درس و اساتید معارف در دانشگاه»، «توجه به ماهیت، اهداف و جایگاه درس معارف اسلامی»، «نقش آفرینی اساتید معارف در فرایند تدریس»، «نهادینه‌سازی اخلاق و فرهنگ آموزش مجازی»، «بازتعریف نقش نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاهها» و «راه‌اندازی سامانه مجازی جامع معارف (تحت نظارت نهاد نمایندگی رهبری)» استخراج شده‌اند. **نتیجه‌گیری:** با توجه به مسئولیت خطیر دانشگاه در زمینه آموزش فرهنگ و اخلاق دانشجویان، می‌توان از نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر در مسیر سیاستگذاری مناسب برای آموزش و تربیت دانشجویان در راستای اهداف جامعه اسلامی، در شرایط دوران کرونایی و پسا کرونا استفاده کرد.

واژگان کلیدی: آموزش مجازی، دوران کرونایی، تجربه زیسته، دانشگاه.

دریافت مقاله: 00/05/31؛ تصویب نهایی: 00/08/24

1. دکترای مدرسی معارف اسلامی، گرایش انقلاب اسلامی (نویسنده مسئول) / نشانی: تهران؛ خیابان انقلاب، کوی اسکو، پلاک 15/ شماره: Email: ghavi@staff.nahad.ir/02184222550
2. استاد دانشگاه بوعلی سینا.
3. دانشجوی دکتری مدیریت رفتار سازمانی، دانشگاه تهران.
4. کارشناس ارشد مدیریت رسانه، دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی.

الف) مقدمه

دانشگاه به عنوان منبع تحولات عظیم جامعه و عامل اصلی رشد و شکل‌گیری نگرشهای دانشجویان نسبت به زندگی، از اهمیت بالایی برخوردار است. بنا به فرموده رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران، دانشگاه به سبب نقش ویژه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی خود، همواره از اهم امور است. آموزش و تربیت مناسب دانشجو در راستای آرمانهای انقلاب اسلامی در دانشگاه از موارد مهم برای دستیابی به اهداف انقلاب اسلامی و توسعه ملی است که باید مورد توجه قرار گیرد. نزدیک دو سال است که با شیوع ویروس کرونا، آموزش در دانشگاهها نیز همچون سایر جنبه‌های زندگی افراد دچار اختلال شده است.

شیوع ویروس کرونا در دسامبر 2019 در ووهان¹ چین آغاز شد و به سرعت سراسر کشور چین و کشورهای دیگر را فراگرفت (لوی² و همکاران، 2020). ویروس جدید می‌تواند فقط در عرض چند دقیقه از طریق قطرات تنفسی شخص آلوده منتقل شود. اگرچه افراد مسن و کودکان خردسال به راحتی تحت تأثیر قرار می‌گیرند، اما هیچ‌کس از ابتلا به این بیماری عفونی جدید مصون نیست؛ بنابر این، همه افراد، مستعد اثرات مخرب آن می‌باشند (توگوئرو،³ 2020). بحران ویروس کرونا جدی‌ترین بحران بهداشت عمومی در زندگی نسل ما (کاولو و فورمن،⁴ 2020) و تهدیدی بزرگ برای سلامت جهانی است (لین و همکاران،⁵ 2020). بر اساس آخرین آمار جهانی منتشر شده توسط مرکز خبری ایرنا (1400/3/2)، 167 میلیون و 114 هزار و 915 نفر در جهان به ویروس کرونا مبتلا شده‌اند که از این تعداد، سه میلیون و 470 هزار و 283 نفر جان خود را از دست داده‌اند. در ایران نیز طبق آمار وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، مجموع بیماران ویروس کرونا در کشور تا دوم خرداد 1400، دو میلیون و 832 هزار و 518 نفر و مجموع جان‌باختگان نیز 78 هزار و 597 نفر است.

از زمان شروع بحران ویروس کرونا، زندگی افراد در سراسر جهان، از جمله دانشجویان دانشگاهها، دچار دگرگونی و آشفتگی شده است (آریستونیک⁶ و همکاران، 2020). در شرایط به وجود آمده باید سلامت جسمی و روحی دانشجویان در اولویت قرار گیرد و برنامه‌ها و اقدامات مسئولان در راستای حفظ سلامت روحی و جسمی آنان باشد (چیک⁷ و همکاران، 2020). اقدامات دولتها و مؤسسات آموزش عالی در سراسر جهان برای ادامه فعالیت‌های آموزشی به منظور مهار ویروس کرونا در حال انجام است؛ مانند تلاشهای ملی کلان برای استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در حمایت از یادگیری و آموزش مجازی. (علی، 2020)

-
1. Wuhan
 2. Lui
 3. Toquero
 4. Cavallo & Forman
 5. Lin
 6. Aristovnik
 7. Chick

نیره قوی و همکاران ♦ 57

تحولاتی در کیفیت و چگونگی آموزش و یادگیری در آموزش مجازی رخ داده و با محوریت انسان، به عنوان یادگیرنده فعال و کم‌رنج شدن محدودیتهای زمانی و مکانی، یادگیری به صورت آموزش مجازی به عنوان یک پارادایم جدید مطرح شده است (شاه‌سیاه و همکاران، 1398). ایجاد و توسعه نظام آموزش مجازی از مهم‌ترین محورهای تعالی در نظام آموزشی دنیاست. آموزش مجازی با توجه به مأموریت اولیه خود مبنی بر آموزش افراد در نقاط دوردست و فاقد امکان تشکیل کلاسهای آموزشی حضوری، می‌تواند نیازهای آموزشی آنان را فراهم آورد. البته آموزش مجازی به فناوری‌های ارتباطی و نهادی برای طراحی و برنامه‌ریزی آموزشی نیازمند است. (کرمی و همکاران، 1398)

1. بیان مسئله

دوران کرونایی از منظر اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، موجب تحولات زیادی در جامعه شده که نهاد آموزش دانشگاهی نیز از این قاعده جدا نبوده است. در مدت‌زمانی که گذشته است، ویروس کرونا باعث تغییر و تحولاتی در چشم‌انداز آموزش عالی در سراسر دنیا شده است (ربانی‌خواه و همکاران، 1399). با این حال و با وجود محدودیتهای خاص، شرایط فعلی نیازمند اقداماتی است تا به هیچ وجه آموزش دانشجویان تحت تأثیر قرار نگیرد. (علی، 2020)

تعطیلی دانشگاه و آموزش به صورت حضوری، اولین پیامد ویروس کرونا برای گروه دانشگاهیان بوده است. آموزش به شکل مجازی از همان روزهای اولیه بروز ویروس کرونا و تعطیلی دانشگاهها، جایگزین آموزش حضوری شد. گفتنی است که میزان موفقیت دانشگاهها در آموزش مجازی در شرایط حاضر، به آماده بودن دانشگاهها از منظر زیرساختهای لازم، قدرت مقابله با مشکلات به وجود آمده، توانایی تبدیل تهدید به فرصت و استفاده بهینه از شرایط بستگی دارد. همچنین از تجربه‌های به دست آمده می‌توان برای دورهٔ پساکرونا استفاده کرد و از مزایای آموزش برخط در موازات آموزش حضوری بهره برد.

شرایط به وجود آمده ناشی از ویروس کرونا، نباید مانعی در مسیر ایفای نقش دانشگاه باشد؛ لذا در این شرایط، مسئولیت خطیر آموزش دانشجویان با استفاده از آموزش مجازی انجام می‌شود. از طرفی، بر اساس ارزشهای حاکم بر جامعه و با توجه به سند اسلامی شدن دانشگاهها، دانشگاه متشکل از سه پایهٔ اساسی آموزشی، پژوهشی و فرهنگی - اجتماعی است که باید در کنار هم دیده شوند. بنا به فرمودهٔ مقام معظم رهبری، مندرج در سند اسلامی شدن دانشگاهها، «دانشگاه اسلامی، دانشگاهی است که در آن، در کنار علم، فرهنگ و تزکیه و اخلاق و معنویت هم لازم است؛ در این هیچ شبهه نکنید». با توجه به اینکه دانشگاه مسئولیتی عظیم در آموزش فرهنگ و اخلاق دانشجویان، هم‌تراز با اهداف و ارزشهای جامعهٔ اسلامی دارد و دروس معارف اسلامی در این مسیر از اهمیت بالایی برخوردارند و نقش بسزایی در برآورده

58 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

شدن این هدف والا و با ارزش دارند؛ لذا در شرایط حاضر، به دروس معارف اسلامی باید بیش از پیش توجه شود، که متأسفانه در پژوهش‌های انجام‌شده از آن غفلت شده است.

از زمان شیوع ویروس کرونا، پژوهش‌های زیادی درباره آن انجام شده یا در حال انجام است؛ اما پژوهشی که دارای جامعیت و شمولیت باشد یا دید کلان نسبت به شرایط آموزشی، پژوهشی و فرهنگی اجتماعی دروس معارف اسلامی داشته باشد و از جنبه‌های مختلف به آماده‌سازی بستر لازم برای آموزش باکیفیت دروس معارف اسلامی در شرایط کرونایی و پساکرونایی بنگرد، توسط محقق مشاهده نشد. این خلأ عظیم، فوریت و ضرورت اجرای چنین پژوهشی را ایجاب کرده است تا با استفاده از تجربه زیسته اساتید دروس معارف اسلامی در شرایط کرونایی، برای فراهم کردن بسترهای مناسب آموزش دروس معارف اسلامی در وضعیت به وجود آمده اقدام شود و همچنین از تجربه‌های به دست آمده در شرایط کنونی، در دوران پساکرونا نیز برای ارتقای کیفیت آموزش مجازی در موازات آموزش حضوری در شرایط مورد نیاز (افرادی که به دلیل محدودیتهای مکانی و زمانی امکان حضور در کلاسهای حضوری را ندارند) بهره برده شود. لذا مسئله پژوهش حاضر، وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه بر اساس تجربه زیسته اساتید و مسئولان در دوره کرونا و پساکروناست.

2. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

یکی از ارکان اصلی تولید و توسعه و یکی از راهبردهای تعیین‌کننده و قابل توجه در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و... سرمایه‌گذاری در امر آموزش است. از طرفی، در عصر حاضر، توسعه و رشد علم و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در آموزش و یادگیری، اجتناب‌ناپذیر است. توسعه سریع فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات باعث معرفی شکل جدیدی از آموزش شده است که به صورت آموزش مجازی می‌باشد (خسروی‌پور و همکاران، 1399). آموزش مجازی، ابزاری سودمند برای رشد و توسعه یادگیری و رویکردی خلاقانه برای انتقال آموزش با استفاده از روشهای الکترونیکی اطلاع‌رسانی است که دانش، مهارتها و سایر توانایی‌های اجرایی یادگیرنده را بهبود می‌بخشد. به عبارتی؛ بنا بر نظر مالتز¹ (2005)، آموزش به صورت مجازی و الکترونیکی؛ یعنی آموزشی که توزیع و منتشرشده، آموزش برخط از راه دور است. (آذری، 1399)

آموزش مجازی از سال 1800 به صورت همزمان در اروپا و آمریکا شروع شده است؛ اما به صورت رسمی، شروع آموزش مجازی به یک قرن پیش برمی‌گردد. سال 1858 میلادی دانشگاه لندن انگلستان، شروع به برگزاری کلاسهای خارج از برنامه برای دانشجویان خارجی کرد (بابایی و همکاران، 1395). آموزش مجازی در ایران نیز به صورت رسمی به آغاز دهه 1350 شمسی و تأسیس دانشکده‌ای در دانشگاه ابوریحان

1. Maltz

نیره قوی و همکاران ♦ 59

بیرونی برای آموزش مکاتبه‌ای به سپاهیان دانش برمی‌گردد. در این دانشکده، آموزش به شکل مکاتبه‌ای و حضوری صورت می‌گرفت. پس از انقلاب اسلامی یکی از دانشگاههایی که با رسالت آموزش از راه دور تأسیس شد، دانشگاه پیام نور بود. (منتظر و گشول دره‌سیبی، 1399)

دسامبر 2019، بیماری جدیدی با نام «کووید 19» در ووهان چین بروز کرد. این بیماری، یک بیماری حاد تنفسی است (بالوچ¹ و همکاران، 2020) که با علائمی همچون: تب، خستگی، سرفه خشک و ناراحتی تنفسی همراه است. (کوراکی² و همکاران، 2020)

در 50 سال گذشته، ارائه آموزش در سراسر دنیا رشد چشمگیری داشته است. تاکنون ویروس کرونا بزرگ‌ترین چالشی بوده که سیستم‌های آموزشی با آن روبه‌رو شده‌اند (دانیل³، 2020). جامعه آموزش عالی وظیفه دارد از تبدیل بحران کنونی این بیماری به یک بحران عمیق و فراگیر دموکراسی جلوگیری کند. این مسئولیت همچنین به عهده مقامات دولتی و جامعه مدنی به طور گسترده‌تر است. در حالی که بهداشت عمومی به دلایل واضحی در هنگام ظهور بحران ویروس کرونا اولویت اصلی است، آموزش نباید از اولویت اجتماعی کمتری برخوردار باشد. بهداشت عمومی و مسئولیت عمومی آموزش و تربیت برای سلامتی جوامع دموکراتیک بسیار مهم است و منحصراً آموزش عالی باید به هر دو کمک کند (گالگر⁴ و همکاران، 2021). تقویت برنامه‌های آموزشی و اقدامات بهداشتی در دانشگاه می‌تواند فرصتی برای ادامه یادگیری، همزمان با جلوگیری از شیوع ویروس برای دانشجویان باشد. چنین اقدامات پیشگیرانه‌ای می‌تواند بهداشت محیط را برای کاهش انتقال بیماری عفونی بهبود بخشد (توگونرو، 2020). از زمان شیوع ویروس کرونا در ایران، تحقیقات متعددی درباره آن و دانشگاه انجام شده که در جدول 1، به برخی از آنها که در راستای اهداف پژوهش می‌باشد، اشاره شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

-
1. Baloch
 2. Kooraki
 3. Daniel
 4. Gallagher

60 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

جدول 1: ادبیات تجربی پژوهش

نویسنده	سال انتشار	نشریه	عنوان پژوهش	چکیده پژوهش
محبوب و پیوند	1399	مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی شهید صدوقی یزد	آموزش مجازی، تجربه‌ای نوین و چالش‌برانگیز: پاندمی کرونا در محروم‌ترین استان کشور	معایب و مزایای آموزش مجازی و عدم وجود زیرساختهای لازم برای آموزش مجازی در استان سیستان و بلوچستان برای استفاده از آموزش بررسی شده است.
ربانی خواه و همکاران	1399	طب و تزکیه	تأثیر شیوع کووید 19 بر ابعاد مدیریتی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ایران از دیدگاه خبرگان	پژوهشی کیفی که با هدف تأثیرپذیری ابعاد مدیریتی دانشگاه از ویروس کرونا انجام شده است. چهار تم اصلی، شامل تأثیر بر ابعاد و فعالیتهای آموزشی، ابعاد و فعالیتهای پژوهشی، خدمات اجتماعی و حکمرانی و مدیریت دانشگاهی آموزش عالی را استخراج کرده‌اند.
عین خواه و صالحی عمران	1399	رهیافت	آموزش عالی مهارتی در زمان کرونا؛ چالشها، سیاستگذاری‌ها و اقدامات	مروری بر تجربه‌های جهانی، جمع‌بندی و به اشتراک گذاشتن اقدامات و سیاستگذاری‌های آموزش عالی و ارائه پیشنهادها برای سیاستی نوآورانه، در راستای کمک به کاهش اثرات ویروس کرونا در آموزش عالی انجام شده است.
نجفی و احمدی دهرشید	1399	همایش ملی چالشهای یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی	بررسی وضعیت یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی کشور در دوران شیوع کرونا ویروس	چالشها و مسائل آموزش الکترونیک در بخش تدریس، ارزشیابی و امتحانات و ارائه راهکار انجام گرفته است.
ذاکرسالحي	1399	مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی	آینده پژوهی تأثیرات بحران کووید 19 بر آموزش عالی	به سناریوهای آموزش عالی در دوران بحران کرونا پرداخته است.
باکویی و همکاران	1400	آموزش پرستاری	تبیین دیدگاه دانشجویان از آموزش مجازی در اپیدمی کووید 19: یک مطالعه کیفی	تحلیل داده‌ها منجر به استخراج طبقات همزایای آموزش مجازی، معایب آموزش مجازی و راهکارهای ارتقای آموزش مجازی شد.
آراسته و خباره	1399	رهیافت	دانشگاه دیجیتال بستری برای یادگیری در دوران کرونا و پساکرونا	دانشگاه دیجیتالی را به عنوان یک بستر مناسب برای یادگیری دیجیتالی و راهبردی اثربخش در آموزش عالی در دوران کرونا و پس از آن معرفی می‌کند.
میرحاجی و همکاران	1399	مدیریت مخاطرات محیطی	نگاهی به کووید 19 و تحولات آموزش دانشگاهی در جهان؛ مخاطرات و چشم‌اندازها	تغییرات ناشی از ویروس کرونا بر جنبه‌های دیگر جامعه از جمله فرهنگ و هنر، محیط زیست و... تأثیر گذاشته است.

همان‌طور که در جدول 1 قابل مشاهده است، در تحقیقات انجام‌شده، جامعیت و شمولیت کافی دیده نمی‌شود؛ هر کدام از پژوهشها از منظری خاص به بحث ویروس کرونا و دانشگاه پرداخته‌اند و نگاه جامع به همه شرایط و نقشهای دانشگاه نداشته‌اند. لذا پژوهش حاضر قصد دارد با نگاهی جامع به وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه، به راهکارها بر اساس تجربه زیسته اساتید و مسئولان در دوره کرونا و پساکرونا بپردازد.

ب) روش تحقیق

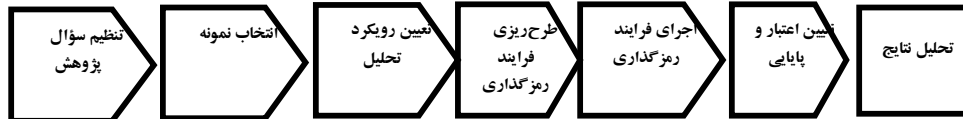
پژوهش حاضر با هدف وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه و راهکارها بر اساس تجربه زیسته اساتید در دوره کرونا و پساکرونا انجام شده است. بر اساس مدل اقتباسی از پیاز پژوهشی ساندرز (ساندرز¹ و همکاران، 2009)، هر پژوهش از لایه‌های مختلفی تشکیل می‌شود که در آن، هر لایه متأثر از لایه بالاتر است. این لایه‌ها عبارتند از: مبانی فلسفی پژوهش، جهت‌گیری‌های پژوهش، رویکردهای پژوهش، نوع پژوهش، صبغه پژوهش، استراتژی‌های پژوهش، اهداف اصلی پژوهش و شیوه‌های گردآوری اطلاعات. (داناوی فرد و همکاران، 1392)

مبانی فلسفی پژوهش حاضر، تفسیری است و از منظر جهت‌گیری پژوهش، یک پژوهش کاربردی با رویکرد استقرایی است که در دسته‌بندی پژوهش‌های کیفی قرار دارد. از دید صبغه پژوهش، جزء پژوهش‌های کتابخانه‌ای و میدانی به حساب می‌آید که در دو مرحله مبتنی بر تحلیل محتوا و تحلیل تم انجام شده است. اهداف اصلی پژوهش، توصیفی و فهم می‌باشد. اطلاعات در مرحله تحلیل محتوا از ادبیات (کتاب، مقاله و پایان‌نامه) و در مرحله تحلیل تم از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته استخراج شده است.

در مرحله نخست پژوهش، به منظور تشریح وضعیت موجود آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاهها، با استفاده از تحلیل محتوا به بررسی متون علمی در قالب مقاله، کتاب و پایان‌نامه درباره دانشگاه و بحران ویروس کرونا، منتشرشده در پایگاه‌های علمی معتبر کشور، از زمان شیوع بحران مذکور پرداخته شده است. در ادامه برای تکمیل پژوهش، از ابزار مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته مبتنی بر تحلیل تم، تجربیات فردی اساتید گروه معارف اسلامی برای رفع خلأهای موجود در ادبیات استفاده شده است.

مرحله اول: تحلیل محتوا

یکی از روشهای پژوهش که برای تحلیل داده‌های متنی کاربرد فراوان دارد، تحلیل محتوای کیفی است (ایمان و نوشادی، 1390). از قدیمی‌ترین و پرکاربردترین فنون تحلیل محتوای کیفی، تحلیل مقوله‌ای است که بر پایه عملیات برش متن در واحدهای مشخص و سپس طبقه‌بندی این واحدها بر حسب مشابهت، در مقوله‌ها انجام می‌شود (خنیفر و مسلمی، 1396: 82). مراحل انجام تحلیل محتوای کیفی در شکل 1 نشان داده شده است.

شکل 1: فرایند تحلیل محتوای کیفی (همان: 86)

با تنظیم سؤالهای پژوهش، ساختار پژوهش مشخص می‌شود. با توجه به هدف پژوهش حاضر که وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه و راهکارها بر اساس تجربه زیسته اساتید در دوره کرونا و پساکروناست، سؤالهای پژوهش به شرح ذیل طراحی شده است:

- زیرساختهای لازم برای ارتقای کیفیت آموزش در دانشگاهها در دوران بحران کرونا کداماند؟
- در مقابل ایفای نقشهای محوله به دانشگاه در دوران بحران کرونا چه مشکلات و تهدیدهایی وجود دارد؟
- بحران کرونا چه فرصتهایی را برای دانشگاههای کشور خلق کرده است؟
- نقش پژوهشی دانشگاههای کشور در دوران بحران کرونا چیست؟
- نقش مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاههای کشور در دوران بحران کرونا چیست؟
- نقش علوم انسانی¹ به عنوان بخشی از آموزشهای دانشگاهی کشور در دوران بحران کرونا چیست؟
- مناسب‌ترین روش آموزش دانشگاهی در زمان پساکرونا، چه نوع آموزشی است؟
- چه زیرساختهایی برای آموزش با کیفیت در دانشگاهها در زمان پساکرونا لازم است؟

معیاری برای تعیین حجم نمونه در تحلیل محتوای کیفی وجود ندارد؛ اما به طور معمول، حجم نمونه یک تا 30 در نظر گرفته می‌شود (همان: 88). با توجه به اهمیت موضوع و سؤالات طرح، تمامی متون منتشر شده درباره دانشگاه و ویروس کرونا در قالب مقاله، کتاب و پایان‌نامه مندرج در پایگاههای علمی معتبر کشور از شروع بحران کرونا، تحلیل شدند. به منظور استخراج متون مورد نظر، با کلیدواژگان «کرونا»، «کووید 19»، «ویروس کرونا»، «کرونا ویروس»، «بحران ویروس کرونا» و «بحران کووید 19»² در پایگاههای پرتال جامع علوم انسانی،³ مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی،⁴ علم‌نت،⁵ نورمگز،⁶

1. به خاطر اهمیت نقش علوم انسانی در شرایط کرونا، به عنوان یک جزء جدا نیز آورده شده است.

2. سعی شده است که با انتخاب کلیدواژگان گسترده، پژوهشی در حوزه مورد مطالعه طرح حاضر از قلم نیفتد.

3. www.ensani.ir
 4. www.sid.ir
 5. www.elmnet.ir
 6. www.noormags.ir

نیره قوی و همکاران ♦ 63

مگ ایران¹ و ایرانداک²، به جستجو پرداخته شد. سپس با محدود کردن کلیدواژگان در حوزه دانشگاههای کشور، به خصوص «گروه معارف اسلامی»، فرایند جستجوی اسناد موجود در حوزه مشخص شده، ادامه داده شد تا دقیقاً به جستجوی مطالب موجود در راستای سؤالات پژوهش پرداخته شود. گفتنی است که در جستجو، از تکنیک رو به عقب³ نیز استفاده شده است. هدف از جستجوی مرحله‌ای، اطمینان از جمع‌آوری جامع متون مدنظر است. بعد از جمع‌آوری اطلاعات، متون استخراج شده با توجه به عنوان، چکیده و متن، غربال شده و متون غیر مرتبط با سؤالات پژوهش حذف شدند. در نهایت، 20 متن در قالب مقاله، یک کتاب مجموعه مقالات و دو پایان‌نامه برای تحلیل انتخاب شدند. اطلاعات نمونه آماری در جدول 2 گزارش شده است.

جدول 2: اطلاعات نمونه آماری

کد سند	نویسنده	سال انتشار	عنوان قالب	عنوان پژوهش	تعداد کدهای مستخرج
1	میرزایی	1399	مجموعه مقالات	جستارهایی در آموزش عالی، علم و بحران کرونا در ایران	276
2	ایمانی جاجرمی	1399	ارزیابی تأثیرات اجتماعی	پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران	3
3	رضایی	1399	روان‌شناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی	ارزشیابی از آموخته‌های دانشجویان در دوران کرونا: چالشها و راهکارها	1
4	زند و همکاران	1399	مطالعه و توسعه آموزش علوم پزشکی یزد	بحران کووید 19 یک فرصت برای تحول آموزش پزشکی	3
5	عزیزی و ضرابیان	1399	مجموعه مقالات کنفرانس	بررسی تأثیر کرونا در رضایت الکترونیکی دانشجویان در دانشگاههای دارای سیستم مجازی	1
6	عباسی و کلاری	1399	زبان‌شناسی اجتماعی	بررسی نگرش دانشجویان بین‌الملل به آموزشهای برخط و کاربرد رسانه‌های اجتماعی در یادگیری زبان فارسی در دوران پیش و پس از گسترش ویروس کرونا	1
7	امیدیان و اسماعیل‌پور اشفتکی	1399	پژوهشهای روان‌شناسی اجتماعی	پیش‌بینی حمایت اجتماعی دانشجویان بر اساس مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و سرمایه روان‌شناختی در بحران همه‌گیری کرونا	1
8	ربانی‌خواه و همکاران	1399	طب و تزکیه	تأثیر شیوع کووید 19 بر ابعاد مدیریتی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ایران از دیدگاه خبرگان	5
9	گروه مطالعات ایران	1399	دیدهبان ملی	تحلیل آموزش آنلاین در بحران کرونا: فرصتها و چالشها	2
10	آراسته و	1399	رهیافت	دانشگاه دیجیتالی بستری برای یادگیری در دوران کرونا و پساکرونا	16

1. www.magiran.com

2. www.irandoc.ac.ir

3. Backward

64 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

ردیف	موضوع	سال	نوع	خياره
11	خدابخشی کولایی	1399	طب نظامی	زندگی در قرنطینه خانگی: واكوی تجارب روان‌شناختی دانشجویان در همه‌گیری کووید 19
12	ایرانش و همکاران	1399	دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان	گزارش عملکرد از راه دور دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان در دوران پاندمی کووید 19
13	میرحاجی و همکاران	1399	مدیریت مخاطرات محیطی	نگاهی به کووید 19 و تحولات آموزش دانشگاهی در جهان: مخاطرات و چشم‌اندازها
14	چهکندی	1399	پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبانهای خارجی	همه‌گیری آنالین: بررسی چالش‌های استادان زبان انگلیسی دانشگاه بیرجند در طراحی و اجرای آموزش مجازی در زمان همه‌گیری بیماری کووید 19.
15	فلاحی و جاسبی	1399	رویکردی نو در علوم تربیتی	بررسی رابطه بین یادگیری خود راهبر با یادگیری الکترونیکی دانشجویان در دوران اپیدمی ویروس کرونا.
16	عسگری	1399	پایان‌نامه	نقش شبکه‌های اجتماعی در کیفیت یادگیری الکترونیکی (کیفیت آموزشی) در دوران کرونا
17	ذاکرسالحي	1399	مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی	آینده‌پژوهی تأثیرات بحران کووید 19 بر آموزش عالی
18	عین‌خواه و صالحی عمران	1399	رهیافت	آموزش عالی مهارتی در زمان کرونا: چالش‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات
19	تقی‌زاده و همکاران	1399	پرستار و پزشک در رزم	مطالعه تطبیقی چالش‌ها و فرصت‌های آموزش عالی در دوران پاندمی کرونا در ایران و جهان
20	ادیبی	1399	پایان‌نامه	بررسی میزان سواد علمی دانش‌آموختگان فیزیک درباره ویروس کرونا و بیماری کووید-19
21	باکویی و همکاران	1400	آموزش پرستاری	تبیین دیدگاه دانشجویان از آموزش مجازی در اپیدمی کووید 19: یک مطالعه کیفی
22	محبوب و پیوند	1399	مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی یزد	آموزش مجازی، تجربه‌ای نوین و چالش‌برانگیز: پاندمی کرونا در محروم‌ترین استان کشور

رویکرد مد نظر بخش تحلیل محتوای کیفی، قیاسی است. در این رویکرد، ابتدا متن را با ذهنی باز تحلیل می‌کنند تا موضوعات معنادار در راستای پاسخ به سؤال پژوهش تعیین شوند (همان: 87). بر اساس سؤال پژوهش، طرح‌ریزی فرایند رمزگذاری با راهکار و کدگذاری آبی (ایمان و نوشادی، 1390) انجام شده است. فرایند کدگذاری در پژوهش حاضر به این شکل است که ابتدا کدگذاری باز انجام شده و در ادامه، مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی صورت گرفته است. برای انجام فرایند کدگذاری پژوهش، از نرم‌افزار MAXQDA-2020 استفاده شده است. نتایج فرایند تجزیه و تحلیل مبتنی بر تحلیل محتوا در بخش یافته‌های پژوهش گزارش شده است.

برای سنجش پایایی پژوهش از کدگذاری مجدد توسط خبره استفاده شده است. همچنین اعتبار پژوهش تحلیل محتوا توسط شاخصهای اعتبار مربوط به داده‌ها، اعتبار مربوط به نتیجه (در تحلیل محتوای

نیره قوی و همکاران ♦ 65

کیفی با نشان دادن اینکه نتایج آن با چیزی که مدعی ارائه آن است، همبستگی یا همخوانی دارد، تعیین می‌شود) و اعتبار معطوف به فرایند سنجیده می‌شود (خنیفر و مسلی، 1396: 94-95). از آنجا که قریب به دو سال است که بحران ویروس کرونا شروع شده و این زمان زیادی نیست؛ بنابراین این از منظر زمانی، امکان بررسی تمامی متون منتشر شده در قالب مقاله، کتاب و پایان‌نامه مرتبط با حوزه پژوهش در پایگاه‌های علمی معتبر کشور وجود داشت؛ لذا سعی محقق بر این بوده است که تمامی متون منتشر شده مربوط به حوزه پژوهش را بررسی کند. با توجه به آنچه مطرح شد و معرف بودن نزدیک به کامل جامعه آماری توسط نمونه آماری، استفاده از فرایند نظام‌مند فرایند گردآوری داده‌ها، اعتبار پژوهش مورد تأیید است. همچنین بررسی نتیجه به دست آمده از بررسی متون توسط خبره در این حوزه، نشانگر اعتبار طرح است.

مرحله دوم: تحلیل تم

در مرحله دوم پژوهش، به منظور رسیدن به جامعیت و شمولیت یافته‌های مرحله تحلیل محتوا، تجربیات فردی اساتید گروه معارف اسلامی با ابزار مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته تجزیه و تحلیل شد. برای جمع‌آوری داده‌ها، با 15 نفر از اساتید خبره با سابقه کاری بالای پنج سال در گروه معارف اسلامی مصاحبه شد. انتخاب مشارکت‌کنندگان در این مرحله از پژوهش برای انجام مصاحبه، با مشورت خبرگان حوزه معارف اسلامی به روش گلوله‌برفی صورت گرفته است. ضوابط مصاحبه طراحی شده توسط محقق به شرح ذیل است:

- در گروه‌های معارف چه ظرفیتهایی در فضای مجازی قابل ایجاد است که احتمالاً قابل پیوند به شکل سامانه جامع را بتوانیم پیش‌بینی کنیم؟ این شبکه از طریق اشتراک‌گذاری، به چه میزان و درصد می‌تواند نقش مکمل برای پاسخگویی به نواقص و اختلال متنی و کتب آموزشی ایفا کند؟
- در نظر شما، عاملیت اساتید گروه معارف در چه ابعادی از زندگی دانشگاهیان (دانشجویان، اساتید، کارمندان) می‌تواند تأثیرگذار باشد؟
- نهاد نمایندگی رهبری با چه رویکرد و محتوایی می‌تواند در بازسازی فضای آموزشی - فرهنگی دانشگاهها کار گزار مؤثرتری باشد؟

مصاحبه‌ها به صورت حضوری و غیر حضوری در بازه زمانی 45 تا 90 دقیقه انجام شده است. برای شناسایی افراد خبره و مشارکت‌کنندگان از روش گلوله‌برفی استفاده شده و اطلاعات آماری آنها در جدول 3 آورده شده است.

66 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

جدول 3: اطلاعات آماری مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها

کد	محل خدمت	رشته و گرایش	مدرک تحصیلی	عنوان پست	گروه آموزشی	تعداد کد استخراجی
P1	دانشکده الهیات دانشگاه شیراز		دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	4
P2	خواجه نصیرالدین	کلام اسلامی	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	9
P3	علوم پزشکی ایران		دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	8
P4	گروه معارف دانشگاه		دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	5
P5	دانشگاه تهران	مطالعات زنان و خانواده	کارشناسی ارشد	حق التدریس	گروه معارف	9
P6	علوم پزشکی شهید بهشتی	علوم سیاسی	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	3
P7	آزاد علوم تحقیقات	علوم قرآن	دکتری	حق التدریس	گروه معارف	6
P8	دانشگاه تهران	-	-	هیئت‌علمی	-	1
P9	اصفهان	فلسفه تطبیقی	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	2
P10	گروه معارف دانشگاه	-	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	1
P11	گروه معارف دانشگاه تهران	فلسفه و کلام اسلامی	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	1
P12	علوم پزشکی ایلام	-	دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	1
P13	گروه معارف دانشگاه بوعلی		دکتری	عضو هیئت‌علمی	گروه معارف	1
P14	دانشگاه هنر	تعلیم و تربیت	کارشناسی ارشد	-	-	4

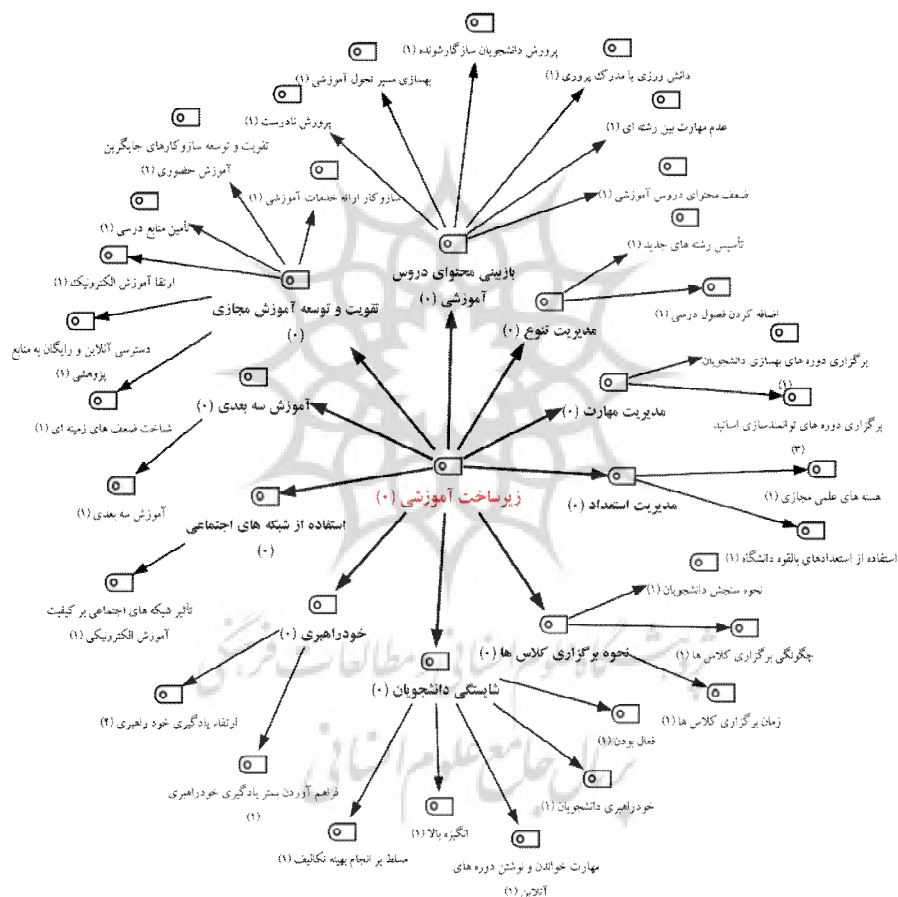
بعد از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها (مدت هر مصاحبه 45 تا 90 دقیقه)، فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها مبتنی بر تکنیک تحلیل تم شروع شد. مراحل کدگذاری در روش کیفی، شامل کدگذاری باز بر مبنای مقولات استخراج‌شده از مطالعه مقدماتی، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی است (مرادی و میرالماسی، 1399). فرایند کدگذاری مصاحبه‌ها به صورت مرحله‌ای انجام شده است. بدین منظور، ابتدا کدگذاری باز، محوری و انتخابی مصاحبه اول انجام شده است؛ سپس مصاحبه دوم با مشارکت‌کننده مورد نظر انجام گرفته و به کدگذاری آن پرداخته شده است. انجام مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه داده شد و در نهایت، کدهای انتخابی استخراج شد که در بخش یافته‌های پژوهش گزارش شده است. برای ارزیابی کیفیت یافته‌های این بخش نیز از روش حلقه خبرگی استفاده شده است.

ج) یافته‌های پژوهش

در دوران کرونایی، آموزش تعطیل نشده است و دانشگاه‌ها به صورت مجازی به آموزش دانشجویان پرداخته‌اند. بدیهی است که دانشگاه برای ایفای نقش آموزشی خود در دوران بحران، به یک سری

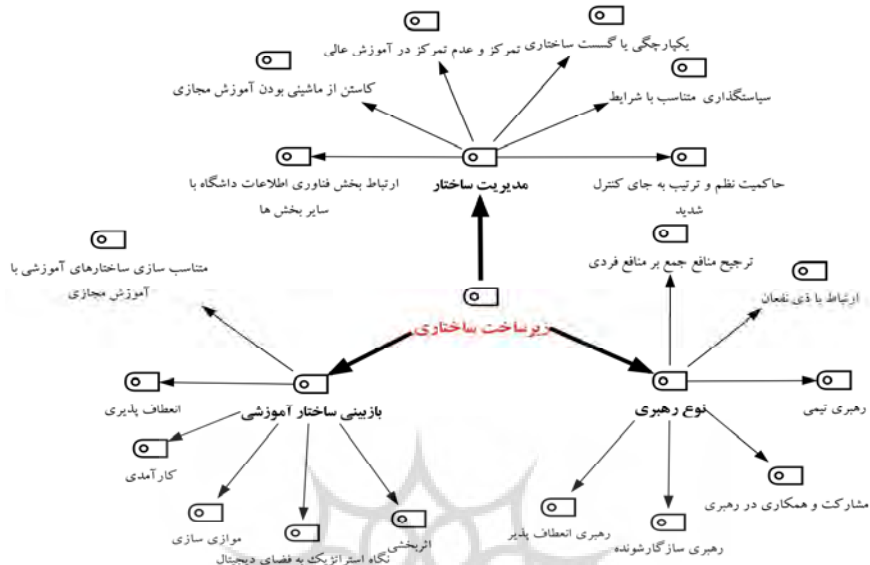
نیره قوی و همکاران 67

زیرساختها نیاز دارد. لذا در این بخش به بررسی متون در راستای پاسخگویی به سؤال «چه زیرساختهایی برای ارتقای کیفیت آموزش مجازی در دوران بحران کرونا لازم است؟» پرداخته شده است. زیرساختهای شناسایی شده مبتنی بر روش تحلیل محتوای متون مربوطه در مرحله اول پژوهش، شامل زیرساخت فرهنگی، آموزشی، پژوهشی، فناورانه و ساختاری است که از دسته‌بندی 369 کد استخراجی حاصل شده‌اند. دسته‌های مفهومی مقوله‌های شناسایی شده برای ارتقای کیفیت آموزش مجازی در دوران بحران کرونا در شکلهای 2 تا 6 نشان داده شده است.

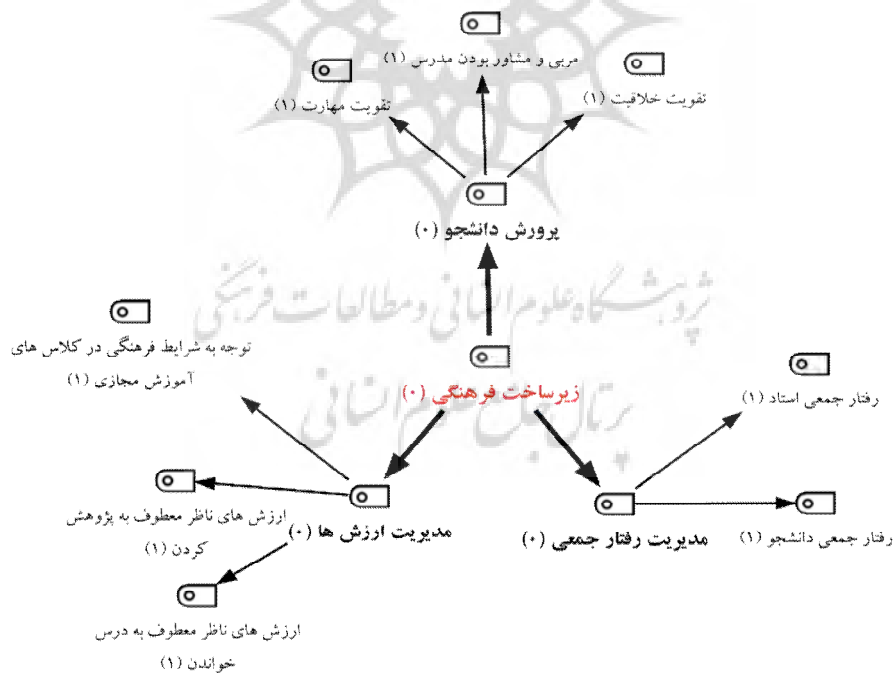

شکل 2: دسته‌های مفهومی زیرمقوله زیرساخت آموزشی

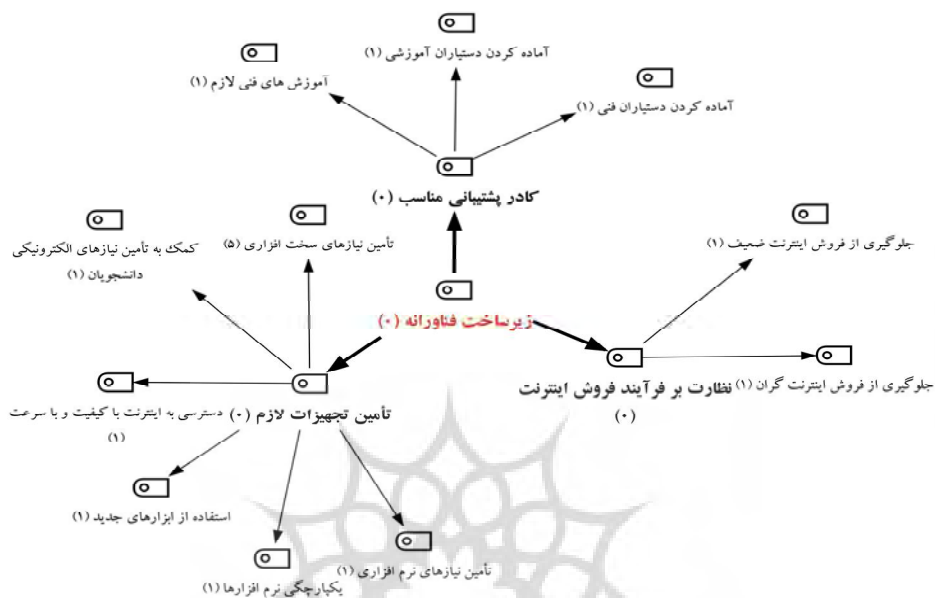
68 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

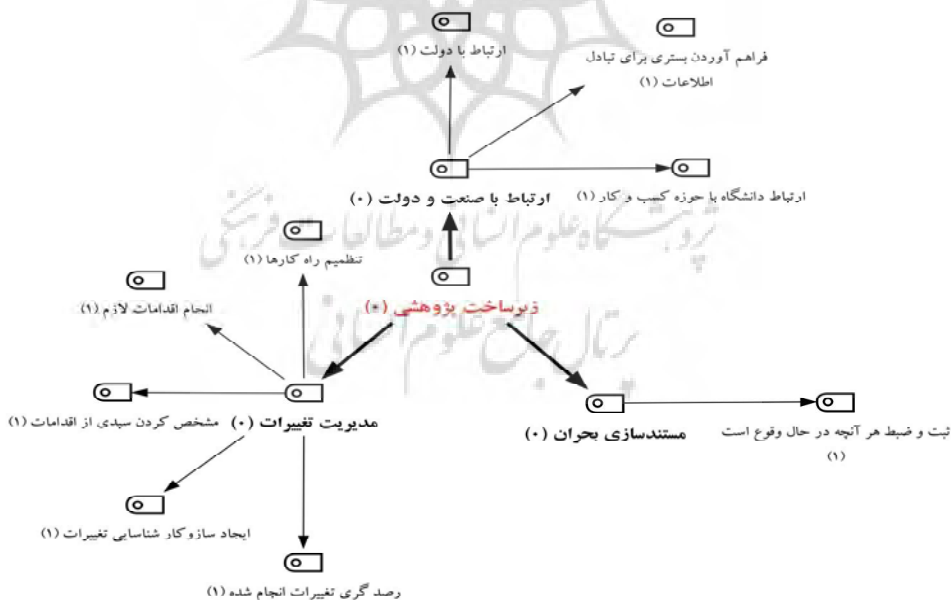
شکل 3: دسته‌های مفهومی زیرساخت ساختاری

شکل 4: دسته‌های مفهومی زیرساخت فرهنگی

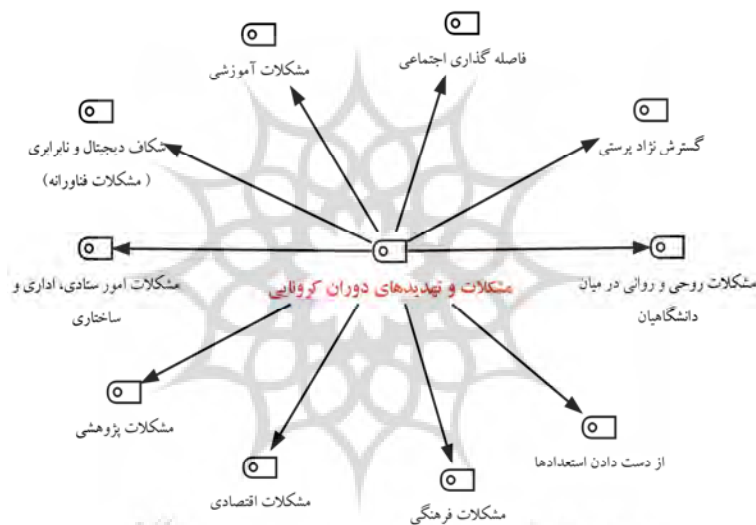
شکل 5: دسته های مفهومی زیرساخت فناوریانه

شکل 6: دسته های مفهومی زیرساخت پژوهشی

70 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

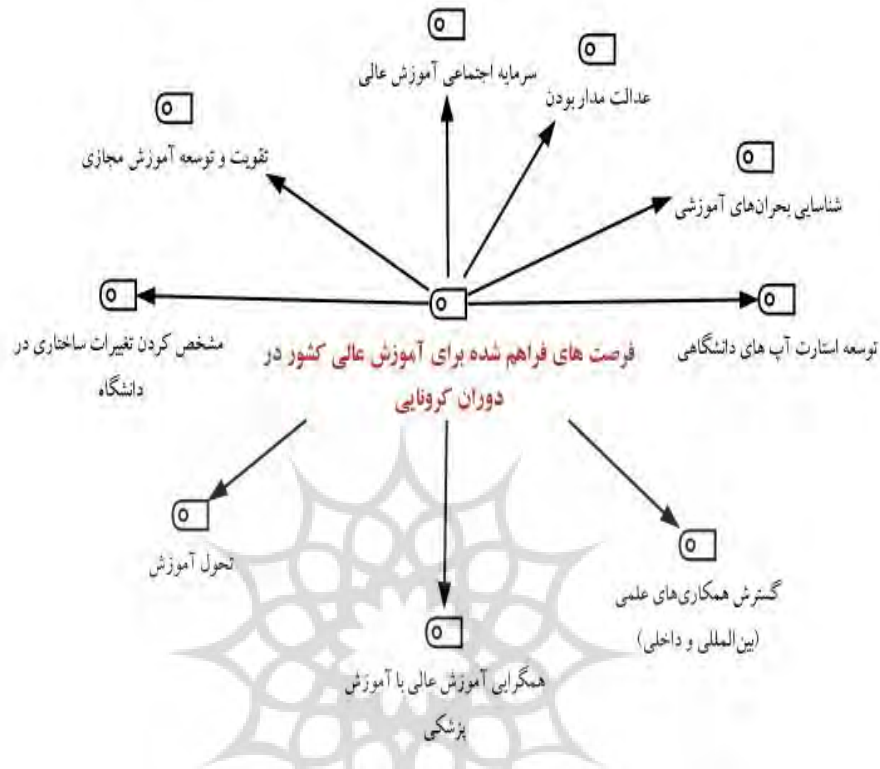
با توجه به غیر منتظره بودن بحران و عدم آمادگی قبلی، در مقابل ارائه باکیفیت آموزش مجازی در این دوران، مشکلات زیادی وجود دارد که برای موفقیت آموزش در این شرایط باید آنها را رفع کرد. بنابر این، متون با هدف پاسخگویی به سؤال «در مقابل آموزش عالی، در دوران بحران کرونا چه مشکلات و تهدیدهایی وجود دارد؟»، بررسی و اهم مشکلات سد راه موفقیت آموزش مجازی، شامل شکاف دیجیتال و نابرابری (مشکلات فناوریانه)، مشکل اقتصادی، فاصله‌گذاری اجتماعی، مشکلات روحی و روانی در میان دانشگاهیان، گسترش نژادپرستی، از دست دادن استعدادها، شکل‌گیری شایعات شبه‌علمی، نفوذ دولت در دانشگاهها، عدم تعادل بین کار و زندگی، مشکلات نظام آموزشی، مشکلات پژوهشی، مشکلات امور ستادی و اجرایی و مشکلات ساختاری شناسایی شد که در شکل 7 نشان داده شده است.

شکل 7: مفاهیم مشکلات و تهدیدهای دوران کرونایی

با درایت و تأمل در شرایط به وجود آمده، می‌توان از فرصتها و پیامدهای بحران در کنار تهدیدهای آن برای تقویت آموزش مجازی استفاده کرد. به همین سبب، متون مربوطه با هدف شناسایی فرصتهای خلق‌شده برای آموزش مجازی کشور به منظور پاسخگویی به سؤال «بحران کرونا چه فرصتهایی را برای آموزش عالی کشور به وجود آورده است؟»، بررسی شد و فرصتهای ذکرشده¹ در متون استخراج شدند، که در شکل 8 نشان داده شده است.

1. تأثیر ویروس کرونا بر عدالت آموزشی از دو منظر قابل بررسی است. در نگاه اول، به دلیل عدم دسترسی افراد به اینترنت پرسرعت و لوازم الکترونیکی لازم برای شرکت در کلاسهای آموزشی منجر به بی‌عدالتی شده است و خیلی از دانشجویان در شرایط به وجود آمده، به دلیل عدم

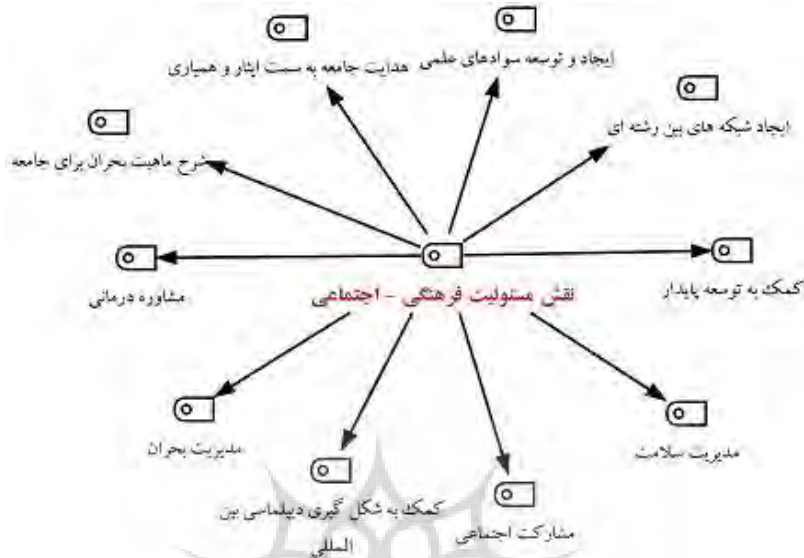

شکل 8: مفاهیم فرصتهای فراهم شده برای آموزش عالی کشور در دوران کرونایی

مسئولیت فرهنگی - اجتماعی آموزش عالی در دوران کرونایی از اهمیت بالایی برخوردار است.¹ با توجه به بحران به وجود آمده، مسئولیت خطیری بر عهده آموزش عالی کشور است و جامعه، انتظارات و توقعاتی فراتر از نقش آموزشی را از آموزش عالی دارد. در این راستا، متون با هدف پاسخ به سؤال «نقش مسئولیت فرهنگی - اجتماعی آموزش عالی کشور در دوران بحران کرونا چیست؟»، بررسی و نقشهای مسئولیت اجتماعی - فرهنگی آموزش عالی کشور در شرایط بحران کرونایی استخراج شد، که در شکل 9 نشان داده شده است.

توانایی تهیه ابزارهای لازم از ادامه تحصیل بازمانده‌اند. ولی در نگاه دوم، ویروس کرونا باعث از بین بردن بی‌عدالتی آموزشی نیز شده است؛ به این شکل که آموزش به صورت مجازی انجام می‌شود و محدودیت مکانی و زمانی وجود ندارد و همه افراد می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.
 1. مسئولیت‌پذیری اجتماعی از ویژگی‌های نظام آموزش عالی کشور است. در شرایط فعلی، اعضای خانواده آموزش عالی و سایر کنشگران اجتماعی از دانشگاه انتظار دارند تا به صورت متعهدانه با به کارگیری دانشها و فناوری‌هایی که در اختیار دارد از آلام و دردهای ناشی از شیوع ویروس کرونا کاسته و در جهت از بین بردن آن کمک کند. (حسینی مقدم، 1399)

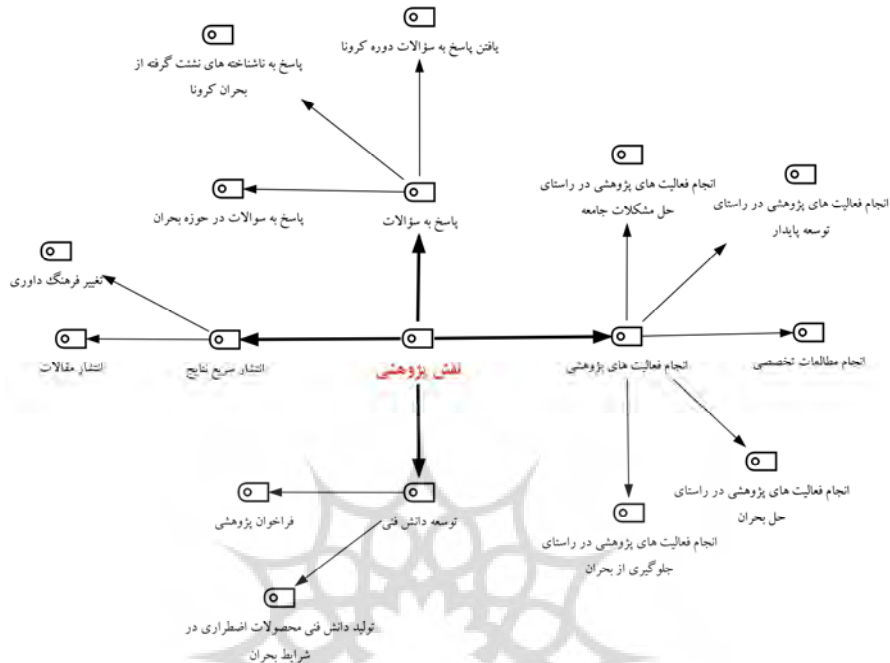
72 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

شکل 9: مفاهیم نقش مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاه در دوران کرونایی

آموزش عالی کشور با امکاناتی که در اختیار دارد، باید در شرایط بحرانی با کمک سایر سازمانها در راستای حل بحران قدم بردارد و تا حد امکان از آسیبهای آن به جامعه جلوگیری کند. یکی از نقشهای آموزش عالی که در این مسیر می‌تواند کمک‌کننده باشد، نقش پژوهشی آن است؛ بنابراین، در این بخش به منظور پاسخ به سؤال «نقش پژوهشی آموزش عالی کشور در دوران بحران کرونا چیست؟»، متون بررسی و زیرمجموعه‌های نقش پژوهشی آموزش عالی استخراج شد، که در شکل 10 نشان داده شده است.

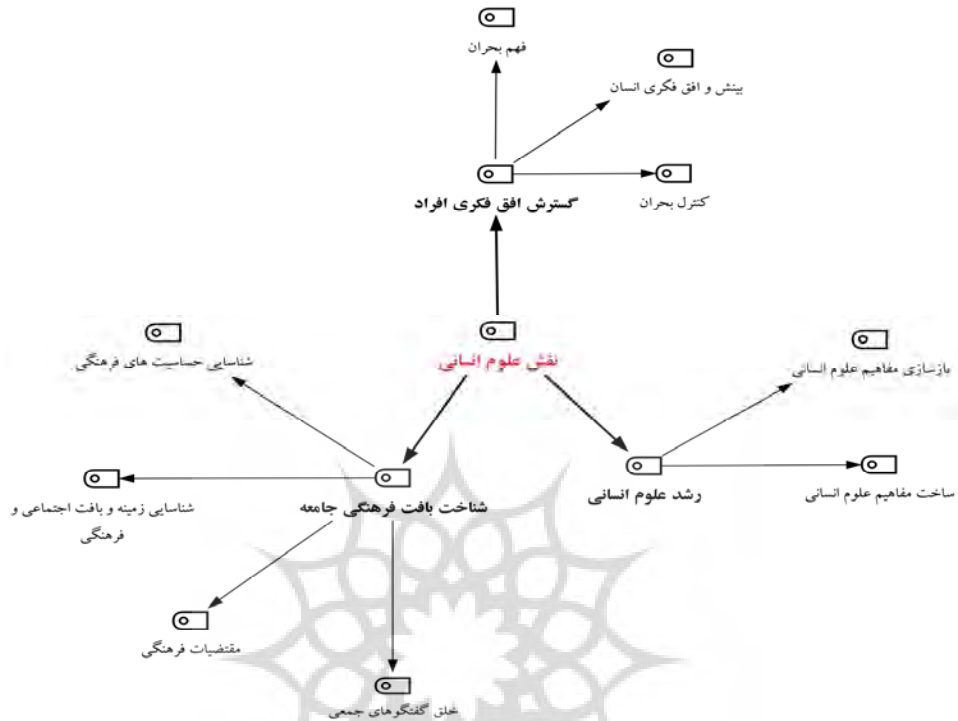
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل 10: دسته‌های مفهومی نقش پژوهشی دانشگاه در دوران کرونایی

علوم انسانی به سبب جایگاه خاصی که در کشور دارد و تأثیر آن بر جامعه، از اهمیت بالایی برخوردار است و در دوران کنونی نیز می‌تواند کمک‌کننده باشد. برای پاسخگویی به سؤال «نقش علوم انسانی به عنوان بخشی از آموزش عالی کشور در دوران بحران کرونا چیست؟»، متون مربوط، بررسی و مفاهیم مرتبط با نقش علوم انسانی استخراج شد که در شکل 11 نشان داده شده است.

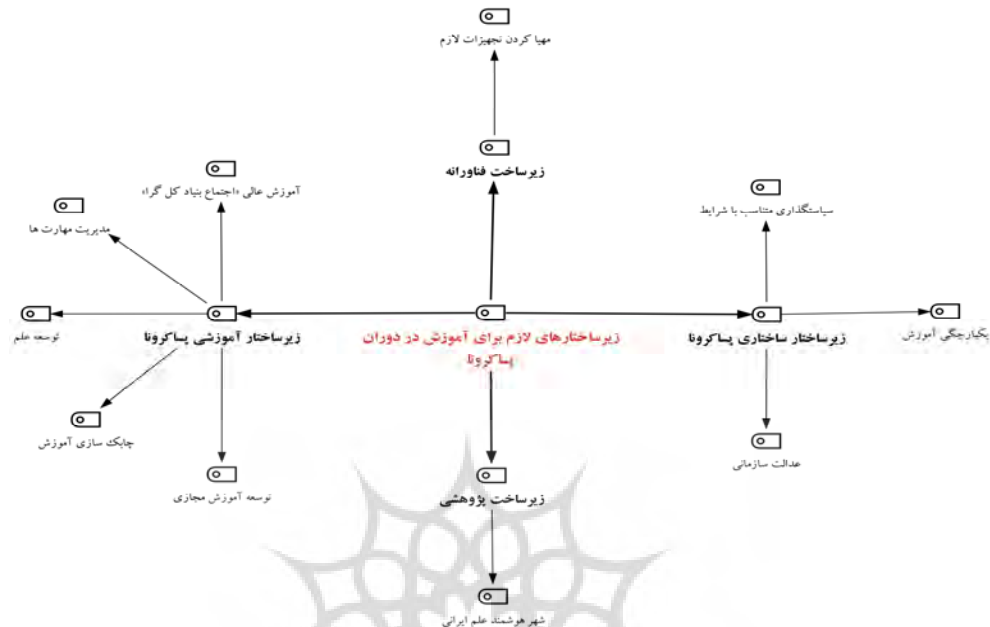
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل 11: مفاهیم نقش علوم انسانی در دوران کرونایی

با توجه به تجربه‌های کسب‌شده در دوران کرونا و نظرات مسئولان و خبرگان در این حوزه، توافق نظر بر این است که احتمال دارد در دوران پساکرونا، آموزش به صورت ترکیبی (حضوری - مجازی) باشد. به منظور زیرساختهای لازم برای آموزش در دوران پساکرونا، متون بررسی شده‌اند که در شکل 12 نشان داده است.

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

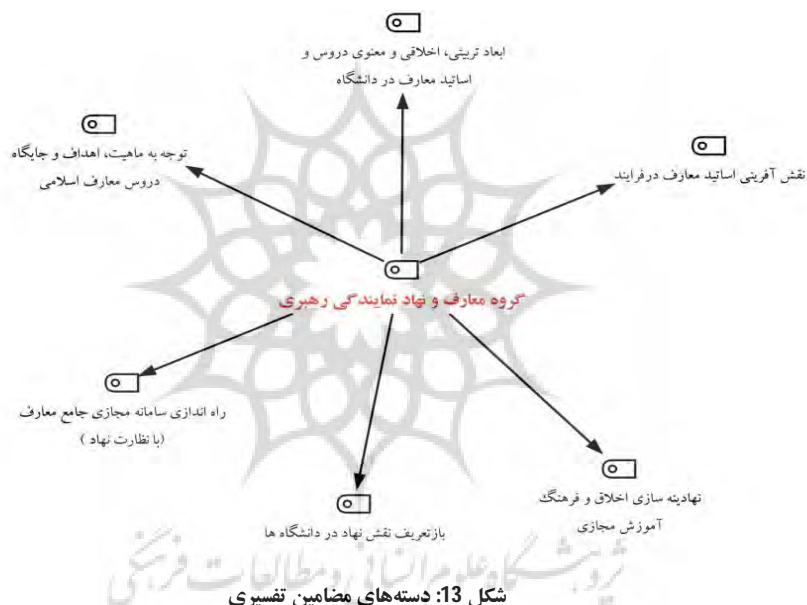
شکل 12: مفاهیم زیرساخت‌های لازم برای آموزش در دوران پسا کرونا

مقوله‌ها و زیرمقوله‌های استخراج‌شده در مرحله بررسی متون علمی، به صورت کامل پاسخگوی سؤالات پژوهش نبودند و جامعیت و شمولیت مد نظر محقق را در راستای اهداف پژوهش برآورده نکردند؛ بنابر این، با توجه به حاکم بودن ارزشهای اسلامی و انقلابی در جامعه، محقق در صدد بهره‌برداری از پتانسیل ارزشهای اسلامی جامعه به منظور غنی‌تر کردن نتایج پژوهش و پر کردن خلأهای نتایج برآمد. ارزشهای اسلامی حاکم بر جامعه در حل بحران و شرایط حساس جامعه، بیش از هر چیزی می‌توانند کمک‌کننده باشند و با کمک به مردم و مسئولان مربوطه در راستای حل بحران به وجود آمده، نقش آفرین باشند. همان‌طور که در قرآن کریم (مانده: 2؛ آل عمران: 92) به نیکی کردن به همدیگر اشاره شده است، کاملاً قابل مشاهده و محرز است که در ارزشهای اسلامی چقدر به نوع دوستی و یاری رساندن به افراد سفارش شده است؛ بنابر این، محقق از نقش گروه معارف اسلامی در آموزش و بعد فرهنگی، اخلاقی و تربیتی دانشجو و نقش نهاد نمایندگی رهبری در تقویت مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاهها، برای رفع خلأهای موجود استفاده کرده است.

گروه معارف اسلامی در جامعه اسلامی به دلیل نقش پررنگی که در آموزش و بعد فرهنگی، اخلاقی و تربیتی دانشجویان و شکل‌گیری مناسب نگرشهای آنان به زندگی و نقش اساسی در امید و تاب‌آوری دانشجویان دارد، از اهمیت بالایی برخوردار است. همچنین نهاد نمایندگی رهبری، با ایفای نقش عظیم

76 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

فرهنگی - اجتماعی خود، با هدایت فعالیتها به سمت نועدوستی و ایثار و فداکاری در جامعه، مشارکتهای اجتماعی و تقویت سرمایه‌گذاری و ... می‌تواند در حل بحران، فوق‌العاده یاری‌رسان باشد. متأسفانه در شرایط کنونی، پژوهشهایی که توسط اساتید و گروه معارف اسلامی در این زمینه انجام شده، ضعیف عمل کرده‌اند. در متون مورد بررسی، دربارهٔ ویروس کرونا و آموزش عالی کشور، پژوهش جامعی مشاهده نشد که در صدد بهره‌برداری از پتانسیلهای موجود در جامعه در این زمینه باشند. لذا برای خلأ مشاهده‌شده به صورت ملی با اکثر اساتید این حوزه تا رسیدن به اشباع نظری مصاحبه‌هایی برای نشان دادن نقش خطیر گروه معارف اسلامی و نهاد نمایندگی رهبری در جامعه در حل بحران ویروس کرونا صورت گرفت و از مصاحبه‌های صورت گرفته، 55 کد در قالب دسته‌های مضامین استخراج شد که در شکل 13 نشان داده شده است.

(د) بحث و نتیجه‌گیری

حدود دو سال است که بیماری همه‌گیر ویروس کرونا، نه تنها در کشور ما، بلکه در سراسر دنیا، افراد و به خصوص دانشجویان را دچار سراسیمگی و آشفتگی کرده است. با شرایط به وجود آمده، دانشگاهیان با مشکلاتی همچون: تعطیلی دانشگاهها، مشکلات ساختاری، آسیبهای فرهنگی و اقتصادی، مشکلات روحی و روانی و فاصله اجتماعی روبه‌رو شده‌اند که بر فعالیت‌های دانشگاه تأثیر گذاشته است. بدیهی است که تنها با شناخت مشکلات می‌توان آنها را حل کرد و درصدد کاهش عواقب منفی ناشی از آنها بود. لذا از این

نیره قوی و همکاران ♦ 77

منظر، پژوهش حاضر با مطالعه جامع در متون علمی مرتبط منتشر شده و انجام مصاحبه با افراد خبره در حوزه مربوطه و نیز بررسی مصاحبه‌های مرتبط منتشر شده مسئولان، شرایط مناسب برای آموزش مجازی با کیفیت در دوران کرونا و آموزش مناسب با شرایط در دوران پساکرونا را استخراج کرده است.

در اغلب پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، به صورت جزء به مسئله پرداخته شده است؛ لذا امکان مقایسه با پژوهش‌های انجام شده نیست. نوآوری پژوهش حاضر، بررسی جامع وضعیت دانشگاه به صورت ملی و کلان است و تفاوت عمده آن با سایر پژوهش‌های انجام شده، این است که قصد بهره‌برداری از امکانات و پتانسیل‌های دینی موجود، تقویت اعتقادات و پرورش تاب‌آوری افراد در جامعه را در راستای مدیریت و بهبود شرایط به وجود آمده دارد. به همین سبب، برای رفع خلأهای موجود در پژوهش‌های انجام شده، در بخش آموزشی از گروه معارف اسلامی و در بعد اخلاقی و تربیتی از نهاد نمایندگی رهبری استفاده شده است. گروه معارف با ترویج دین و دینداری و آموزش مناسب دانشجویان و نهاد نمایندگی رهبری با انجام فعالیت‌های فرهنگی و امید دادن به افراد، تقویت تاب‌آوری در افراد، جلب مشارکت مردمی در راستای کمک‌رسانی به انسان‌های نیازمند و سوق دادن جامعه به سمت ایثار و از خودگذشتگی، می‌توانند در این راه کمک‌کننده باشند. نهاد نمایندگی رهبری و گروه معارف با توجه به پتانسیل‌های موجود در خود، می‌توانند نقش تربیتی، فرهنگی و اخلاقی پررنگی داشته باشند. با استفاده از ارزش‌های اسلامی و پتانسیل‌های موجود در جامعه، می‌توان تهدیدها و مسائل ناشی از بروز ویروس کرونا را تبدیل به فرصت کرد و در راستای تقویت نظام آموزشی و داشتن جامعه متعالی در بلندمدت، قدم برداشت.

کدهای استخراج شده از بررسی متون علمی موجود در راستای پژوهش و تجزیه و تحلیل مصاحبه‌های صورت گرفته با خبرگان و اساتید گروه معارف اسلامی در مقوله‌های ذیل دسته‌بندی شده‌اند: «زیرساخت‌های مورد نیاز آموزش مجازی»، «مسائل و مشکلات آموزشی و فرصت‌های به وجود آمده در دوران کرونایی»، «مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاه»، «نقش علوم انسانی»، «بعاد تربیتی، اخلاقی و معنوی دروس و اساتید معارف در دانشگاه»، «توجه به ماهیت، اهداف و جایگاه دروس معارف اسلامی»، «نقش آفرینی اساتید معارف در فرایند تدریس»، «هادینه‌سازی اخلاق و فرهنگ آموزش مجازی»، «بازتعریف نقش نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاه‌ها» و «راه‌اندازی سامانه مجازی جامع معارف (تحت نظارت نهاد نمایندگی رهبری)».

پیشنهادها

آموزش در دوران پساکرونا بر اساس نتایج به دست آمده از بررسی متون علمی، مصاحبه‌های صورت گرفته با خبرگان و اساتید و مصاحبه‌های منتشر شده مسئولان¹، به صورت ترکیبی از آموزش حضوری و

1. در جلسه 341 شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی که به ریاست دکتر منصور غلامی برگزار شد، عبدالله جاسبی، عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی با اشاره به دوران پساکرونا گفت: دانشگاههای خارج از کشور نیز در پساکرونا برای بحث آموزش، ترکیبی از فضای

78 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

مجازی است. بنابر این، با آماده‌سازی زیرساخت‌های لازم و تقویت آموزش مجازی و حل مشکلاتی که در شرایط کرونایی پی به وجود آنها بردیم، می‌توانیم آموزشی موفق داشته باشیم.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، در راستای سیاست‌گذاری‌های مناسب آموزشی، در دوران کرونا و پساکرونا پیشنهادهای ذیل قابل طرح است:

- طراحی یک سامانه جامع آموزشی¹ یکپارچه برای همه دانشگاه‌های کشور که باعث صرفه‌جویی در هزینه‌ها می‌شود و دانشگاه‌ها می‌توانند از تجربیات یکدیگر در این زمینه استفاده کنند. همچنین با گذشت زمان در استفاده از آن، تجربه و ماهر شوند و با برگزاری یک دوره آموزشی کلی از طریق فضای مجازی، یادگیری و آموزش نحوه کار با آن به صورت یکپارچه برای همه دانشجویان و اساتید برگزار شود.

- دادن آزادی عمل به دانشگاه‌ها تا با توجه به شرایط و امکانات، خودشان تصمیم‌گیری کنند.

- گسترش یادگیری شبکه‌ای در جامعه.

- تربیت اساتید متعهد برای آموزش دانشجویان، که هم به آموزش مناسب و با کیفیت متعهد باشند، هم اخلاق فضای مجازی را رعایت کنند.

- ارائه زمان‌بندی خاص برای انجام مشاوره‌های پژوهشی برای دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی؛ مانند برنامه‌های کلاسهای آموزشی اساتید.

- استفاده از فرهنگ و ادغام آن با هنر در مسیر پیاده‌سازی آموزشهای خلاقانه برای جذب دانشجو.

- تقویت بعد مسئولیت فرهنگی - اجتماعی دانشگاه در جامعه؛ برای تقویت و توسعه مسئولیت فرهنگی - اجتماعی، گروه معارف و نهاد نمایندگی رهبری می‌توانند با تشکیل جلسه‌ای متشکل از خبرگان حوزه و نمایندگان دانشجویی، با استفاده از تکنیک طوفان مغزی به دنبال راهکارهای عملیاتی باشند. البته با

مجازی و حضوری را استفاده می‌کنند. رئیس دانشگاه لرستان، دکتر خسرو عزیزی نیز در نشست اینترنتی کرونا و مواجهه فناورانه نظام آموزش عالی ایران (1399/2/4) ذکر کردند که دوران پساکرونا دوران تقویت آموزش ترکیبی خواهد بود. در خبرگزاری ایرنا اول خرداد، نیز اشاره شده است که محمود حبیبی گفت: بر اساس تحلیل‌های انجام‌شده فضای آموزشی کشور متحول شده است. برگشت به حالت حضوری صرف را نخواهیم داشت. بی‌شک به سمت آموزشهای تلفیقی پیش می‌رویم.

1. در جلسه 341 شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی نیز دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی به نکته قابل‌توجهی اشاره داشته‌اند؛ «در جلسه ستاد نقشه جامع علمی کشور مصوب شد کمیته‌ای متشکل از وزیر علوم تحقیقات و فناوری، وزیر بهداشت درمان و آموزش پزشکی، وزیر آموزش و پرورش، معاون علمی و فناوری ریاست جمهوری، رئیس دانشگاه آزاد اسلامی و دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی برای ایجاد سامانه یکپارچه ملی آموزشی، پژوهشی و تربیتی تشکیل شود». همچنین ایشان مطرح کردند که «فضای مجازی، محیطی یکپارچه، فراگیر و پیوسته دارد، گفت: در حال حاضر هر دانشگاهی به صورت مستقل از سامانه مستقل خود استفاده می‌کند؛ در صورتی که سامانه قدرتمند با توانایی‌های متنوع می‌تواند به همه کاربران خدمات بدهد و در عین حال، استقلال دانشگاهی را نیز فراهم کند».

نیره قوی و همکاران ♦ 79

توجه به اهمیت بحث فرهنگی، در جلسه شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی، دبیر شورای فرهنگی نیز به این نکته اشاره داشته‌اند که «بعد فرهنگی سامانه یکپارچه ملی آموزشی، پژوهشی و تربیتی مورد توجه و بررسی قرار گیرد».

- به دنبال تبدیل تهدید به فرصت¹ باشیم و آموزش مجازی را تقویت کنیم. در دوران پسا کرونا از آموزش مجازی به عنوان آموزش اصلی - نه فرعی - در کنار آموزش حضوری، برای رشد آموزش عالی و تقویت و کسب درآمد برای دانشگاه استفاده کنیم. با داشتن آموزش مجازی قوی، می‌توانیم از کشورهای دیگر و حتی جاهای مختلف کشور دانشجو بپذیریم و درآمد بیشتری کسب کنیم؛ بنابر این، باید ساختارها اصلاح و زیرساختهای لازم فراهم شود.

- رعایت اخلاق مجازی و صداقت در برگزاری آزمونهای مجازی² با کمک گرفتن از گروه معارف و نهاد نمایندگی رهبری در تربیت درست دانشجویان، افراد را طوری آموزش دهیم که به حد خودکنترلی برسند و بدون نظارت، اخلاق مجازی و صداقت در آزمون برگزار شده را رعایت کنند.

فراهم آوردن شرایط دسترسی به منابع پژوهشی برای دانشجویان؛ در اکثر دانشگاهها امکان دسترسی به پژوهشهای انجام شده و پایان‌نامه‌های قبلی و همچنین دسترسی سایتهای متفاوت از خارج از دانشگاه فراهم شده است. البته دسترسی به کتابهای فیزیکی در برخی از رشته‌ها موجود نیست و دانشجویان از این بابت در تنگنا هستند که بهتر است فایل‌های آنها به صورت اسکن شده در اختیارشان قرار گیرد.

1. در جلسه 26 اسفند سال 1398 که در معاونت آموزشی وزارت علوم به منظور کاهش آسیبهای ناشی از آموزش حضوری تشکیل شده بود نیز به این نکته اشاره شده است که می‌توان در دوران بحران ویروس کرونا، تهدید را تبدیل به فرصت کرد و یک تحول در آموزش کشور ایجاد کرد که منجر به تقویت زیرساخت برای ارائه آموزشهای غیر حضوری شود. همچنین باعث بالا بردن سطح تاب‌آوری نظام آموزشی عالی کشور در مواجهه با شرایط مشابه احتمالی آینده می‌شود. همچنین در جلسه 341 شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی، آقای حق‌دوست با تأکید بر اینکه «نگاه ما به آموزش مجازی، به عنوان آموزش مکمل است، گفت: باید تغییر ایجاد شده را به فرصت تبدیل کنیم که امیدواریم نقصهایی که در آموزش حضوری است با شرایط پیش‌آمده پوشش داده شود. وی در مورد لزوم اصلاح آیین‌نامه‌ها گفت: به سرعت در حال بازنگری در آیین‌نامه‌ها و مقررات آموزشی هستیم تا موانع را از سر راه برداریم تا از این فرصت برای به‌روز کردن سیستم آموزشی استفاده شود». در ادامه، حسین سلیمی، رئیس دانشگاه علامه طباطبائی نیز با اشاره به برگزاری کلاسهای آنلاین در این دانشگاه گفت: با توجه به شیوع کرونا، به نوعی توفیق اجباری برای استفاده از فضای مجازی در حوزه پژوهش و آموزش شد.

2. در جلسه 341 شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی، محمدمهدی طهرانچی، رئیس دانشگاه آزاد اسلامی، بر رعایت اخلاق آموزشی در برگزاری امتحانات به صورت مجازی تأکید کرد. رئیس دانشگاه آزاد در پایان سخنان خود بر لزوم ایجاد ضمانتهای لازم برای برگزاری آزمون امن به صورت مجازی و هماهنگی بین دستگاههای آموزش عالی کشور تأکید کرد و گفت: زمینه‌های لازم برای برگزاری امتحانات به صورت مجازی فراهم شود؛ چراکه در برخی شهرهای مرزی امکان اتصال اینترنت وجود ندارد. سلیمی نیز بر لزوم فراهم شدن زیرساختهای لازم برای برگزاری امتحانات دانشگاهها به صورت مجازی تأکید کرد و گفت: آموزش عالی در این شرایط که ترکیبی از فضای مجازی و حضوری است، باید آمادگی لازم را داشته باشد.

منابع

- آذری، روشنک (1399). «سامانه یادگیری الکترونیکی (LMS) دانشگاه فرهنگیان: بررسی مزایا و معایب بر اساس تجربیات استاد کاربر (1399-1394)». پویش در آموزش علوم تربیتی و مشاوره، ش 13(1): 68-90.
- آراسته، حمیدرضا و کبری خباره (1399). «دانشگاه دیجیتال بستی برای یادگیری دیجیتالی در دوران کرونا و پسا کرونا». رهیافت، ش 30(80): 1-15.
- ادیبی، الهه (1399). بررسی میزان سواد علمی دانش‌آموختگان فیزیک درباره ویروس کرونا و بیماری کووید. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم پایه، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- امیدیان، مهدی و محمود اسماعیل پور اشکفتکی (1399). «پیش‌بینی حمایت اجتماعی دانشجویان بر اساس مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و سرمایه روان‌شناختی در بحران همه‌گیری کرونا». پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ش 39(10): 162-179.
- ایرانمنش، فواد؛ حمید استاد ابراهیمی، عظیم میرزازاده و مهدیه آذین (1399). «گزارش عملکرد آموزش از راه دور در دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان در دوران پاندمی کووید 19». دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ش 19(4): 423-428.
- ایمان، محمدتقی و محمودرضا نوشادی (1390). «تحلیل محتوای کیفی». پژوهش، ش 2(6).
- ایمانی جاجرمی، حسین (1399). «پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران». ارزیابی تأثیرات اجتماعی (ویژه‌نامه پیامدهای شیوع ویروس کرونا/ کووید 19)، ش 1(2): 87-103.
- بابایی، حمیده؛ سمیرا درخشان‌فرد و سینا سلطانی گول (1395). «تاریخچه آموزش الکترونیکی». دومین همایش ملی کامپیوتر، فناوری اطلاعات و ارتباطات اسلامی ایران. قم.
- باکویی، فاطمه؛ افسانه ارزانی، هاجر ادیب‌راد و راضیه عباسی (1400). «تبیین دیدگاه دانشجویان از آموزش مجازی در آینده کووید 19: یک مطالعه کیفی». آموزش پرستاری، ش 10(1): 91-104.
- تقی‌زاده، سعیده؛ جمال حاجی و مژگان محمدی مهر (1399). «مطالعه تطبیقی چالشها و فرصتهای آموزش عالی در دوران پاندمی کرونا در ایران و جهان». پرستار و پزشک در رزم، ش 8(27): 47-57.
- تولایی، روح‌الله (1396). فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت. انتشارات امیرکبیر، تهران.
- چهکندی، فاطمه (1399). «همه‌گیری آنلاین: بررسی چالشهای اساتید زبان انگلیسی دانشگاه بیرجند در طراحی و اجرای تدریس مجازی در زمان همه‌گیری کووید 19». پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبانهای خارجی، ش 10(4): 706-721.

نیره قوی و همکاران ♦ 81

- خدابخشی کولایی، آناهیتا (1399). «زندگی در قرنطینه خانگی: واکوی تجارب روان‌شناختی دانشجویان در همه‌گیری کووید 19». طب نظامی، ش 22(2): 130-138.
- خسروی‌پور، بهمن؛ حسنعلی کوره‌پر و مهری پیام (1399). «آموزش از راه دور و نظام آموزش عالی کشاورزی». جغرافیا و روابط انسانی، ش 3(3): 221-232.
- خنیفر، حسین و ناهید مسلمی (1396). اصول و مبانی روشهای پژوهش کیفی؛ رویکردی نوین و کاربردی. تهران: نگاه دانش.
- دانایی‌فرد، حسن؛ سید مهدی الوانی و عادل آذر (1392). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: صفار.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (1399). «آینده‌پژوهی تأثیرات بحران کووید 19 بر آموزش عالی». مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ش 12(2): 181-211.
- ربانی‌خواه، فهیمه؛ ولی‌خانابایی و غلامرضا ذاکر صالحی (1399). «تأثیر شیوع کووید 19 بر ابعاد مدیریتی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ایران از دیدگاه خبرگان». طب و ترکیه، ش 29(3): 196-211.
- رضایی، محمدعلی (1399). «ارزشیابی از آموخته‌های دانشجویان در دوران کرونا: چالشها و راهکارها». روان‌شناسی تربیتی، ش 16(55): 179-214.
- زند، سلیمان؛ نازی نجات، ابراهیم صالحی عمران و صمد ایزدی (1399). «نامه به سردبیر: بحران کووید 19 یک فرصت برای تحول آموزش پزشکی». مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی یزد، ش 15(2): 151-155.
- شاه‌سیاه، ندا؛ امیر هوشنگ نظریوری، محمد حکاک و حجت وحدتی (1398). «ارائه مدل یادگیری استراتژیک الکترونیکی در بین دانشجویان واحد آموزش مجازی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان». یافته، ش 21(4): 58-73.
- عباسی، زهرا و فاطمه کلاری (1399). «بررسی نگرش دانشجویان بین‌الملل به آموزشهای برخط و کاربرد رسانه‌های اجتماعی در یادگیری زبان فارسی در دوران پیش و پس از گسترش ویروس کرونا». زبان‌شناسی اجتماعی، ش 3(4): 39-51.
- عزیزلی، علی و فروزان ضرابیان (1399). «بررسی تأثیر کرونا در رضایت الکترونیکی دانشجویان در دانشگاههای دارای سیستم مجازی». ششمین کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی، مشاوره و علوم تربیتی.
- عسکری‌پور، محمدرضا؛ محمدحسین متقی پیشه و ایوب شیخی (1399). «تأثیر رهبری خدمتگزار بر رفتار کاری نوآورانه در بخش دولتی ایران: تحلیل نقش میانجی انگیزه خدمت عمومی و نقش تعدیلگر مهارت سیاسی». مدیریت دولتی (دانش مدیریت)، ش 12(1): 64-84.

82 ♦ وضعیت‌شناسی مسائل آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه ...

- عین‌خواه، فرناز و ابراهیم صالحی عمران (1399). «آموزش عالی مهارتی در زمان کرونا: چالشها، سیاستگذاری‌ها و اقدامات». رهیافت، ش 30(80): 17-31.
- فلاحی، امیر و خدیجه جاسمی (1399). «بررسی رابطه بین یادگیری خود راهبر با یادگیری الکترونیکی دانشجویان در دوران اپیدمی ویروس کرونا». رویکردی نو در علوم تربیتی، ش 2(2): 35-41.
- کرمی، میرحمزه؛ بهمن سعیدی‌پور، محمدرضا سرمد و مهران فرج‌اللهی (1398). «ارائه الگوی بهینه‌سازی زمان‌بندی کاهش هزینه‌ها در سیستم آموزش مجازی (از دور)». رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ش 10(39): 91-122.
- گروه مطالعات ایران (1399). «تحلیل آموزش آنلاین در بحران کرونا: فرصتها و چالشها». دیده‌بان ملی ایران، ش 96.
- محبوب، حمیده و مصطفی پیوند (1399). «آموزش مجازی، تجربه‌ای نوین و چالش‌برانگیز: پاندمی کرونا در محروم‌ترین استان کشور». مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، ش 15(4): 294-296.
- منتظر، غلامعلی و طیبه گشول دره‌سیبی (1399). «یادگیری الکترونیکی: روایت دگردیسی فناوریانه در عرصه آموزش». سیاست علم و فناوری، ش 45: 36-15.
- میرحاجی، سمانه؛ مرجان سلیمان‌پور، علی‌اکبر صبوری و عباس بازرگان (1399). «نگاهی به کووید 19 و تحولات آموزش دانشگاهی در جهان: مخاطرات و چشم‌اندازها». مدیریت مخاطرات محیطی، ش 7(2): 197-223.
- میرزایی، حسین (1399). جستارهایی در آموزش عالی، علم و بحران کرونا در ایران. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- نجفی، اسماعیل و پارسا احمدی دهرشید (1399). «بررسی وضعیت یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی کشور در دوران شیوع کرونا ویروس». همایش ملی چالشهای یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی. همدان.
- Askaripour, Mohammadreza; Mohammad Hossein Motaghi Pisheh and Ayoub Sheikhi (2019). "The effect of servant leadership on innovative work behavior in Iran's public sector: analyzing the mediating role of public service motivation and the moderating role of political skill". Public Administration (Management Knowledge), No. 12(1): 64-84.
- Ainkhah, Farnaz and Ebrahim Salehi Omran (2019). "Higher skill training in the time of Corona: challenges, policies and measures". rahyaft, Vol. 30(80): 17-31.
- Azizi, Ali and Forozan Zarrabian (2019). "Investigation of the effect of Corona on electronic satisfaction of students in universities with virtual

- system". The 6th International Conference on Psychology, Counseling and Educational Sciences
- Azari, Roshank (2019). **"Electronic learning system (LMS) of Farhangian University: examining the advantages and disadvantages based on the experiences of the user professor (2014-2016)"**. Research in the education of educational sciences and counseling, no. 13(13): 68-90.
 - Arasteh, Hamidreza and Kobri Khabareh (2019). **"The digital university is a platform for digital learning in the corona and post-corona era"**. Rehiyaft, vol. 30(80): 1-15.
 - Adibi, Elaha (2019). **Investigating the level of scientific literacy of physics graduates about the corona virus and covid disease**. Master's thesis, Faculty of Basic Sciences, Shahid Rajaei University of Education.
 - abaei, Hamida; Samira Derakhshanfard and Sina Soltani Gul (2015). **"History of electronic education"**. The second national conference of computer, information technology and Islamic communication of Iran. Qom.
 - Bakui, Fatima; Afsana Arzani, Hajar Adibrad and Razia Abbasi (1400). **"Explaining students' views on virtual education in the covid-19 epidemic: a qualitative study"**. Nursing Education, No. 10(1): 91-104.
 - Falahi, Amir and Khadija Jasmi (2019). **"Investigation of the relationship between self-directed learning and electronic learning of students in the era of the corona virus epidemic"**. A new approach in educational sciences, no. 2(2): 35-41.
 - Omidian, Mahdi and Mahmoud Esmailpour Ashkeftaki (2019). **"Prediction of social support of students based on the components of social capital and psychological capital in the Corona epidemic crisis"**. Social Psychology Research, vol. 39(10): 162-179.
 - Iranmanesh, Fawad and others (2019). **"Report on distance education performance at Rafsanjan University of Medical Sciences during the Covid-19 pandemic"**. Rafsanjan University of Medical Sciences, vol. 19(4): 423-428.
 - Iman, Mohammad Taghi and Mahmoudreza Noushadi (2013). **"Qualitative content analysis"**. Research, No. 2(6).
 - Imani Jajermi, Hossein (2019). **"Social consequences of the spread of the corona virus in Iranian society"**. Evaluation of social impacts (specification of the consequences of the spread of the Corona virus/Covid 19), No. 1(2): 87-103.
 - Taghizadeh, Saeeda; Jamal Haji and Mozghan Mohammadi Mehr (2019). **"Comparative study of the challenges and opportunities of higher education during the corona pandemic in Iran and the world"**. Nurse and doctor in battle, vol. 8(27): 47-57.
 - Tavallai, Ruhollah (2016). **Techniques and tools of research method in management**. Amir Kabir Publishing House, Tehran.
 - Chekandi, Fatemeh (2019). **"Online Pandemic: Examining the Challenges of Birjand University English Language Professors in Designing and**

Implementing Virtual Teaching during the Covid-19 Pandemic". Linguistic research in foreign languages, Vol. 10(4): 706-721.

- Karami, Mirhamzeh; Bahman Saidipour, Mohammad Reza Sarmad and Mehran Faraj Elahi (2018). "**Presentation of the model for optimizing the schedule of cost reduction in the virtual (distance) education system**". A new approach in educational management, vol. 10(39): 91-122.
- Iran Studies Group (2019). "**Analysis of online education in the Corona crisis: opportunities and challenges**". National Watch of Iran, No. 96
- Mahjoub, Hamidah and Mustafa Tadhan (2019). "**Virtual education, a new and challenging experience: Corona pandemic in the most deprived province of the country**". Yazd Shahid Sadouqi Center for Studies and Development of Medical Sciences Education, vol. 15(4): 296-294.
- Mirhaji, Samaneh; Marjan Sulaimanpour, Aliakbar Sabouri and Abbas Bazargan (2019). "**Looking at Covid-19 and the evolution of university education in the world: dangers and prospects**". Environmental Risk Management, vol. 7(2): 197-223.
- Mirzaei, Hossein (2019). **Essays on higher education, science and the corona crisis in Iran**. Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies.
- Najafi, Ismail and Parsa Ahmadi Deharshid (2019). "**Investigation of the state of e-learning in the country's higher education during the outbreak of the Corona virus**". National conference on e-learning challenges in higher education. Hamedan.
- Montazer, Gholam Ali and Tayyaba Goshul Daresibi (2019). "**Electronic learning: narrative of technological transformation in the field of education**". Science and Technology Policy, No. 45: 15-36.
- Khodabakhshi Kolayi, Anahita (2019). "**Living in Home Quarantine: Examining the Psychological Experiences of Students in the Covid-19 Pandemic**". Military Medicine, vol. 22(2): 130-138.
- Khosravipour, Bahman; Hassan Ali Korepar and Mehri Payam (2019). "**Distance education and agricultural higher education system**". Geography and Human Relations, vol. 3(3): 221-232.
- Khanifar, Hossein and Nahid Muslimi (2016). **Principles and basics of qualitative research methods; A new and practical approach**. Tehran: Negha Danesh.
- Danaifard, Hassan; Seyyed Mahdi Alwani and Adel Azar (2012). **Qualitative research methodology in management: a comprehensive approach**. Tehran: Safar.
- Zakersalehi, Gholamreza (2019). "**Future study of the effects of the Covid-19 crisis on higher education**". Interdisciplinary Studies in Humanities, No. 12(2): 181-211.

- Rabbanikhah, Fahima; Vali Khanbabai and Gholamreza Zakersalehi (2019). "The impact of the spread of Covid-19 on the managerial aspects of universities and higher education institutions in Iran from the experts' point of view". *Medicine and Cultivation*, No. 29(3): 196-211.
- Rezaei, Mohammad Ali (2019). "Evaluation of students' learning in the era of Corona: challenges and solutions". *Educational Psychology*, vol. 16(55): 179-214.
- Zand, Suleiman and others (2019). "Letter to the Editor: The Covid-19 crisis is an opportunity to transform medical education". *Yazd Center for Studies and Development of Medical Sciences Education*, vol. 15(2): 151-155.
- Shah siah, Neda and others (2018). "Presenting the electronic strategic learning model among the students of the virtual education unit of Isfahan University of Medical Sciences". *Yafteh*, No. 21(4): 58-73.
- Abbasi, Zahra and Fatemeh Kalari (2019). "Investigating the attitude of international students towards online education and the use of social media in learning Persian during the period before and after the spread of the Corona virus". *Sociolinguistics*, vol. 3(4): 39-51.
- Ali, W. (2020). "Online and remote learning in higher education institutes: A necessity in light of COVID-19 pandemic". *Higher Education Studies*, 10(3): 16-25.
- Aristovnik, A.; D. Keržič, D. Ravšelj, N. Tomaževič & L. Umek (2020). "Impacts of the COVID-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective". *Sustainability*, 12(20): 38-84.
- Baloch, S.; M.A. Baloch, T. Zheng & X. Pei (2020). "The coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic". *The Tohoku journal of experimental medicine*, 250(4): 271-278.
- Cavallo, J.J. & H.P. Forman (2020). "The economic impact of the COVID-19 pandemic on radiology practices". *Radiology*, 296(3): E141-E144.
- Chick, R.C.; G.T. Clifton, K.M. Peace, B.W. Propper, D.F. Hale, A.A. Alseidi & T.J. Vreeland (2020). "Using technology to maintain the education of residents during the COVID-19 pandemic". *Journal of surgical education*, 77(4): 729-732.
- Daniel, J. (2020). "Education and the COVID-19 pandemic". *Prospects*, 49(1): 91-96.
- Gallagher, T.; S. Bergan, I. Harkavy, R. Munck & H. Van't Land (2021). **Higher education's response to the Covid-19 Pandemic-Building a more sustainable and democratic future.**
- Kooraki, S.; M. Hosseiny, L. Myers & A. Gholamrezanezhad (2020). "Coronavirus (COVID-19) outbreak: what the department of radiology should know". *Journal of the American college of radiology*, 17(4): 447-451.

- Lin, Q.; S. Zhao, D. Gao, Y. Lou, S. Yang, S.S. Musa & D. He (2020). **“A conceptual model for the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in Wuhan, China with individual reaction and governmental action”**. *International journal of infectious diseases*, 93: 211-216.
- Lui, R.N.; S.H. Wong, S.A. Sánchez Luna, G. Pellino, S. Bollipo, M.Y. Wong, ... & J.J. Sung (2020). **“Overview of guidance for endoscopy during the coronavirus disease 2019 pandemic”**. *Journal of gastroenterology and hepatology*, 35(5): 749-759.
- Saunders, M.; P. Lewis & A. Thornhill (2009). **Research methods for business students**. Fifth Edition. Harlow: Pearson Education.
- Toquero, C.M. (2020). **“Challenges and Opportunities for Higher Education Amid the COVID-19 Pandemic: The Philippine Context”**. *Pedagogical Research*, 5(4).

